

ACS ANNA

SZŐLŐMŰVELŐ ÉS BORTERMELŐ
GAZDAKÖZÖSSÉGEK TAPOLCAFŐN
(1759–1943)

I.

„A Marcal egyik mellékvízének, a Tapolcának forrásánál, régi magyar nyelven „fejénél”¹ fekvő Tapolcafő paraszti háztartásainak működésében a szőlőművelés és bortermelés a feudalizmus utolsó évszázadában majd a kapitalizmus viszonyai között jelentős szerepet játszott, annak ellenére, hogy a falu soha nem tartozott hazánk ill. Veszprém megye számon tartott szőlővidékei sorába². Lendületes fejlődését főként a település XVIII. századi társadalmi átrétegződése indokolhatta, bár a művelési ág létének és kiterjesztésének alapvető feltételeit a táj talaj³ és éghajlati adottságai biztosították.

A Pápa–Veszprém közti út mentén, a tengerszint felett 180 m magasságban megtelepült község határa változatos, DK-ről ÉNY felé lejtő dombhátakból áll. Déli részén a Bakony 220–300 m magas, az erózió által erősen megtámadott nyúlványait találjuk. Jórészt füves–fás legelők vannak itt, ez a mészkeletti talajtakaró művelésre nem nagyon alkalmas. Északi területei már a Kisalföld felé képeznek átmenetet. E hátrészt 160–190 m magasságban elterülő homokos, kavicsos szántóföldek alkotják³.

A tapolcafői szőlőtelepítések kezdeteire vonatkozóan nincsenek adataink, klasszikus korát azonban ismerjük. Az a XVIII. század, amikor a falu életében meghatározó változás történt. A középkor során többször elnéptelenedett Tapolcafő⁴ a század második felében vált végleg lakottá⁵. A győri püspök prédiálista helységében jelentős számú nem nemesi lakosság telepedett le⁶. Megélhetésüket az iparüzés mellett a falu kevésbé termékeny határa⁷ csak részben biztosította. Ezért a szántóföldeken túl művelés alá kellett vonni a korábban e célra alkalmatlannak tartott területeket. A szőlőtelepítés megfelelő megoldásnak kínálkozott, mert tudvalevőleg a szőlő nem válogat a talajban, gyökere mélyen hatol a földbe, s ott is megél, ahol rendszerint más növény nem termeszthető⁸. A kötött talajba való telepítés ugyan mindig kemény munkát kíván és minőségi–mennyiségi problémákat von maga után, de a szántóföldi termelésnél belterjesebb

szőlőművelés minden körülmények között a nagy munkabefektetés és a terméseredmény révén magas értéket képvisel⁹.

1759-ben Megyesi Somogyi Miklós gróf Becsenyi és Odor nevű rétteit átadta a tapolcafői lakosoknak, „hogy szőlőhegyet építhessenek és 3 esztendeig 15, annak leforgása után 30 Rhenus Forintokat két terminusra azaz Szent György és Szent Mihály napra fogyatkozás nélkül letenyinyi tartozzanak.”¹⁰

Megművelhető terület kialakításának általános módja volt Tapolcafőn is az irtás. A földesúrnak fizetett cenzus ellenében bírt irtásos eredetű termőföldre telepítettek szőlőt. Így keletkeztek Déghegy szőlőbirtokai. A bérleti díj meghatározott pénzösszeget jelentett, amelyhez munka- és terményjáradék kapcsolódhatott. A tapolcafői hegyközségek számadáskönyveinek sora tanúskodik az uraságnak szedett szőlőről, a szőlőföldön termő különféle gyümölcsök-ről.¹¹ A „kis Dobogói” szőlőbirtokosok 20 napszámmal, a déghegyiek 38 csirkével tartoztak a bérleti díj mellett Megyesi Somogyi Ilona grófnőnek 1868-ban¹², de a hagyományok alapján feltehető, hogy az előző években, talán évtizedekben is.

A tapolcafői határban úrbéres szőlők csak a Töper nevű szőlőhegyen voltak, amelyet állami kármentesítés után 1853-ban tagosítottak¹³.

A belsőséghez szorosan kapcsolódó házi vagy kerti szőlők jelentősége sem közelítette meg a falu szőlőföldjeinek többségét alkotó dézsmás szőlőket.

Tapolcafőn elsősorban jobbágyok birtokoltak örökbérletszerű viszony létesítésével dézsmás szőlőt, de esetenként – az ország neves szőlőtermelő vidékeihez hasonlóan – nemesek és városi polgárok is lehettek dézsmával tartozó szőlőbirtokosok. A földesúr korlátozott felügyelete alatt szabadon adhatták-vehették szőlőföldjeiket. Birtokaik forgalmáról a hegyközségi jegyzőkönyvek évenkénti bejegyzései alapján alkothatunk képet: átlagosan 5–15%-uk cserélt gazdát egy-egy év alatt. A szőlők szabadabb forgalma révén extraneusi birtoklás is létrejött. Az adófizető lajstromok és jegyzőkönyvek „külső birtokos”-ként jelölik őket. Számuk s a szőlőhegyek éle-

tére gyakorolt hatásuk azonban a XVIII. század második felében és a következő évszázadokban is csekély volt. Az extraneusok a Tapolcafővel szomszédos községekben, Jákón, Gannán, Döbröntén, Pápakovácsin, Tevelen, vagy kissé távolabb: Dabronyban, Dereskén éltek, de bejegyeztek szentgáli illetőségű birtokost is. A tapolcafőiek az emlékezet szerint – ha tudták –, megakadályozták az „idegenek” határükbeli szőlőföldvásárlását. A múlt század végén gannaik és döbröntheik nagy területű szőlőt akartak megvenni a falvaikhoz közel eső Öreg- és Kisdobogó nevű szőlőhegyeken magas árért. A felszabadult szőlőföldeket azonban helybeliek kapták meg a szomszéd falubeliek által felkínált áron alul. Ugyanis a tapolcafőiek el kívánták kerülni a két hegyen a külső birtokostöbbség kialakulását, mert az számukra, a tudatukban határük egy jelentős részének az elvesztését jelentette volna.

A tapolcafői szőlőhegyek esetében távoli településen élő extraneusi, vagyis helyi szóhasználatlalt „külső birtoklás”-ról nem tudunk. Ha ilyen mégis előfordult, az feltehetőleg csak öröklés útján jött létre, mert a falu határa nem tette lehetővé a minőségi bortermelést.

A külső birtokosok száma a szőlőföldek dezsmájának örökváltása, 1869 ill. 1872, az örökváltási összeg kifizetése után nőtt meg, amikor a polgári tulajdonná vált szőlőbirtokok forgalma megsokszorozódott Tapolcafőn is.

A falu szőlőművelése és bortermelése elsősorban saját, meglehetősen jelentős igényeket elégített ki. Szőlőt viszont rendszeresen adtak el a közeli nagy vonzáskörzetű pápai piacon. Szüretkor a legszebb fürtöket vékában, tekercsre téve fejen vitték haza, majd a padláson szétterített zsuppra gondosan lerakták és késő ősszel vagy télen árusították a vásárokon. Bort – különösen jó terméskor – a szomszédos németajkú községekben, Jákón, Gannán, Tevelen értékesítették. Kereslete pedig nagy volt, mert egy-egy keresztelő, lakodalom vagy halotti tor, főként a népesebb családoknál sok bort igényelt.

A településen a földesúr kocsmatartási joga alapján 1788-ban Megyesi Somogyi János gróf kocsmát

nyitott. Azt hat év múltán, de lehet, hogy már korábban, a nyitás évében, csak erre vonatkozó adataink nincsenek, árendába adta s „néhány Tapolcafői lakosok” bírták. Még ez évben, 1794-ben az uraság egyik árendása, Takáts János is „Korcsmát, kezdett”, másoktól hitelbe vásárolva borokat. A gróf többi bérlője felháborodott „a haza törvényének megrontásán” és kérte Megyesi Somogyi Jánost: „Tiltsa le Uruk ezt az botránkozás Szerző embert.” A gróf a folyamodványra így válaszolt: „... el tilthattya nevében a helység... valaki a vendégfogadómon kívül áromdásaim közül Bort mérjen...”¹⁴

A helyi közbirtokosság is ez idő tájt hozhatta létre a maga „közönséges Korcsmáját”, amit 1793-ban adott bérbe „Korcsmánknak nagyobb hársna vételére és az Helység jóvedelmének nagyobbítására vigyázván.” Ennek évi árendája 300 Florenus és négy akó bor volt. A befolyt, bérlési díjat három részre osztották: „egy része az N. Communitásé más része az Agilis Communitásé, harmadik része az Közönséges Helység költségére fönt hagyatik, és annak hova lejendő költségéről az Communitás előtt szám adatik.” A 319 helyi közbirtokos által aláírt szerződés a hitelezésre is módot adott és előírta: „... hogy ha néhányszor Helységünket valamely Úri Emberek megkeresnek, vagy ha ollas beteg lenne, vagy ha más végre a mikor kívánatnék tartozunk hébéren is jó tiszta bort adni.”¹⁵

Az 1848. évi jobbágyfelszabadítás lényegében érintetlenül hagyta a tapolcafői határban levő szőlőföldek birtokviszonyait. Csak a már említett Töpér hegy birtokosai kapták meg állami kártérítéssel az ott levő szőlőiket és a hegy nagyságából következően legelőiket, szántóikat. A hegy területe az 1853. évi tagosítási telekkönyv szerint 248 590 □, azaz 207 becshold volt.¹⁶ A kerti szőlők is ekkor szabadultak fel úrbéri terheik alól, de a paraszti háztartásban nem töltöttek be fontos szerepet.

Tapolcafőn a forradalom és szabadságharc éveiben nem került sor a szőlőföldek után járó dézsma megtagadására, mint az ország legtöbb szőlőművelő és bortermező vidékén.¹⁷

Az 1853. évi március 2-i császári pátlans lehetőséget biztosított az örökberleti szerződéssel birtokolt szőlők önmegváltására¹⁸. Ennek eredményeként a tapolcafői szőlőhegyeken 1856-ban már 97 szőlőparcella örökberlet volt. Telekkönyveztek ezeket, majd 1868-ban felmérték készítettek róluk. A polgári tulajdon-

ná vált szőlőket az első osztályba sorolták, a legmagasabb adó fizetésére kötelezték. A birtokosok tiltakoztak az intézkedés ellen, a becsüt elhízázott tartották. Kérték szőlőföldeik 1/3 részének a harmadik osztályba sorolásra módosítását, a becsüt telekkönyv új felvételével. A kérelmet azonban elutasította a Pénzügyminisztérium a következő indoklással: „a földadósorozati becsüt telekkönyvnek újbóli szerkesztése csak akkor történhetne meg, ha az összes határban tetemes változások lennének, mint p. o. tagosítás, de egy dűlő miatt a mely ugvis minden tekintetben helyesen felvetett és mely ellen mind eddig panasz nem tétetett, a községet tetemes kiadásokkal terhelni nem lehet és nem szabad.”¹⁹

A tapolcafői szőlőbirtokok jogállásában döntő változást – mint hazánk szőlőművelő és bortermező tájain általában – az 1868. évi XXIX. tc. hozott. Kötelezővé tette a megváltást, meghatározott váltásértőke befizetésével. Hogy az alkut megkönnyítse, országos közvetítést írt elő. Biztosította a visszaadás lehetőségét is, de a birtokos ez esetben semmit sem követelhetett²⁰. Tapolcafőn 1869 szeptemberében kötött szerződést Medgyesi Somogyi Ilona grófnő a Déghegy, Hangyálos, Bótakő, kis Dobogó, öreg Dobogó, kis Ódor és öreg Ódor nevű szőlőhegyeinek birtokosaival szőlődézsmajuk örök időre szóló megváltásáról. A szerződés megkötésében részt vett Noszbury Tamás „Szőlőváltás munkálati M. kir. Jobbiztos”, akit a törvény cikk 18. §-a alapján rendeltek ki az eljárás meggyorsítására. A jobbiztos a váltásösszeget az 1856-tól 1867-ig terjedő 10 esztendő 1 év átlagátartozásának a húszszorosában állapította meg, amit 2 év alatt 4 részletben, 5%-os kamattal kellett befizetniük a grófnő pápakovácsi uradalmi pénztárába. A szerződés mindössze 3 olyan esetről számol be, amikor a birtokosok szőlőjét nem volt érdemes megváltani, tehát azokra nem vonatkozott a váltásértőke befizetésének kötelezettsége. Ez a tény arról tanúskodik, hogy a tapolcafőiek gondosan művelték szőlőföldeiket. Mivel az egyes szőlőhegyek számára egy összegben vetették ki az örökváltási díjat, az a hegyi birtokosok összetartozását feltételezte, amit a hegyközségi szervezetek biztosítottak. Medgyesi Somogyi Ilona grófnőnek nem kellett a megváltásnál állami közvetítést igénybe venni, mert a hegyközségek hiánytalanul és időben befizették a kiszabott váltásösszeget. A megváltás után a grófnő elismerte a birtokosok tulajdonosi jogát és engedélyt

adott birtokaik „önneveikre való telekkönyvi bekebelezésére” 1872. február 2-án²¹.

A felszabadult, polgári tulajdonná vált szőlőbirtokokat a megváltás után csak a tulajdon nagysága szerint megállapított állami adó terhelte. Az ódoriak azonban nem ismerhették szőlőföldeik pontos területét, mert az örökváltásot követő második évben, 1874-ben birtokaik mérnökkel való felmérését kérték, „hogy a birtokos tudja, hogy miről fizeti az adót.”²²

1872 után a szőlők forgalma, adás-vétele megnőtt Tapolcafőn. Egyre több külső, a hegyközségek szervezetébe lépő, főleg pápai és pápakovácsi szőlősgazdáról számolnak be a korabeli hegybírói számadáskönyvek. 1880-ban a volt földesúr, Medgyesi Somogyi Ilona grófnő a Kümögi hegységben szőlőt vásárolt, amit a hegyközség eljárása a grófnő férjének, Wallis Gyulának a nevére írt át. 1884-ben Wallis Gyulának már 5 hold szőlője volt a Kümögiben. Fizetnie kellett utána az adót, a nyári- és téli pásztorpénzt, megbízottjának részt kellett vennie a hegyközség szervezeti életében²³. Így bővült a tapolcafői szőlőhegyekben a birtokosok köre, illetőség és társadalmi jogállás tekintetében.

Az örökváltás után felgyorsult a hegyközségek életrendje, működésükben újabb formák jelentkeztek. Több, az előzőkhöz képest nagyszabású beruházást valósítottak meg: „hajlékot” építettek a hegyben vagy a már meglévő újították meg, kapukat, ajtókat csináltattak, szőlőföldeket vásároltak a hegybeli birtokosoktól új szekérutak kialakítására, amelyek összekötötték a határbeli szőlőhegyeket; az „utakat” (vagyis az utak fűvét) is bérbe adták kaszálásra a gyepek árendája mellett nyilvános árverésen, hogy növeljék a gazdaközségek tőkepénzét, amiből csak kisebb összeget hagytak meg készpénzben, a többit kiadták adóslevelekre s a kamatokból növelték a tőke összegét.

A szőlődézsma örök megváltása tehát kedvező hatást gyakorolt a tapolcai szőlősgazdákat átfogó hegyközségi szervezetek működésére, lehetőséget adott azok további gyorsütemű fejlődésére.

Mivel sem a filoxera²⁴, sem más súlyos természeti csapás nem zavarta meg Tapolcafőn a szőlőművelés és bortermeles szokásos rendjét, a hegyközségek tevékenységét sem gátolták a megjelenő új törvények²⁵, a falu szőlőhegyeinek élete mezőgazdaságunk szocialista átszervezéséig folyamatos volt, bár már a II. világ-

háború éveiben megmutatkoztak a hegyközségek felbomlásának jelei²⁶.

II.

„Régen nagy rend volt a határban. Szőlő csak a szőlőhegyekben volt.” – emlékeztek vissza az idős tapolcafőiek. Egy-egy hegy szőlőbirtokai külön egységet, zárt területet alkottak.

A szőlőtőke élettartama ugyan „csak” 30–50 év, viszont újratelepítéssel a szőlőhegy vegetációja többszáz éven át folyamatos lehetett²⁷ és volt is Tapolcafőn.

A határ többi részétől szemléletesen elkülönültek a szőlőhegyek. Általában a földrajzi környezethez alkalmazkodó formát vettek fel, többnyire szabálytalan alakzatot, amelyet mindig árok és az ahhoz kapcsolódó gyeptű határolt. Védtek a hegyet a szőlő állati kártevőitől és – ahogyan a tapolcafőiektől hallottam – a „hamis úton járó” emberektől. Másrészt az árok- és gyeptűrendszer kifejezte a szőlőbirtokok kiváltságos helyzetét a határbeli szántókkal, rétekkel vagy más ingatlanokkal szemben. A körülhatároltság azt jelentette, hogy sohasem vett részt a határ többi részét jellemző használati formákban, nem tartozott az osztatlan legelőkhöz, erdőkhöz sem a szokások által meghatározott módon művelt szántóföldekhez.²⁸ Tapolcafői határtérképekkel ugyan nem tudjuk bizonyítani az árok és a gyeptű meglétét, egyéb levéltári források és az eredeti árok-gyeptű vegetáció ma még látható nyomai azonban egyértelműen tanúskodnak. Az árkot a szőlősgazdák ásták és maguk ültették, készítették a gyeptűt is.²⁹ A árok az adott földrajzi viszonyoknak megfelelően 1–2 m mély lehetett. Időnként víz is gyűlhetett össze s húzamosabb ideig tárolódhatott benne.³⁰ Az árokból a földet a belső, a szőlők felé a partra hanyták, a venyigét azon szárították. A száraz venyigének csak egy részét vitték haza gyűjtősnak, a többit az árokparti földhányáson hagyták kékébe kötve. Erre aztán tavasszal az árok tisztításakor földréteg került, majd újabb venyikekevesor. Miután ez a folyamat évenként ismétlődött, mind magasabb lett a föld-venyige fal, elérhette az 1–1,5 m magasságot is. Mögé mindig fákat ültettek, leggyakrabban akác, hárs és tölgyfát, a gyümölcsfák közül pedig szilvát és meggyet. A gyeptű és az árok a fákkal együtt a szőlőbirtokhoz tartozott, ahhoz, amelynek éppen a végébe esett, a fennmaradó területeket pedig a szőlősgazdák elosztották egymás között. A fák között fű és bokrok nőttek, amit az

árokhoz és gyeptűhöz hasonlóan rendszerben kellett tartani. Állapotát évente ellenőrizték az ún. gyeptűjárás során a hegyközség elöljáróinak vezetésével. A gyeptűket rendszerben nem tartó birtokosokat megbüntethették, gyeptűhibáért”, s a büntetést a szőlősgazdák közösségének pénztárába kellett befizetniük vagy rövid haladékat kaphattak indokolt esetben a hiányzó munkák elvégzésére. A közösségi összetartozást erősítő ünnepélyes hangulatú gyeptűjárás Szent György napja táján rendezték. Ezt általában megelőzte az elmúlt évről számot adó közgyűlés, de követhette is.

A gyeptűn való áthaladást, a hegybejutást előbb ajtók, később egy vagy több kapu is szolgálták. Ezeket a közösség pénzéből készítették mesteremberekkel. A kétszárnyú, keresztbe fektetett hevederekből összeállított nagykapu mellett „deszka kiskapu”, vagyis ajtó állt. Kapuláknak gyakran élő tölgyfát használtak. A kiskapuk forgalma nagy volt, mert a gyalogosok csak ott járhattak, míg a nagykapun át szekérral közlekedtek. Kisebb hegyekben 1, kiterjedtebb szőlőhegyekben több kaput állítottak³¹. Tapolcafőn a szőlődezsma örök megváltásáig általában 1–1 kapu volt a hegyekben, számuk az 1870-es évektől nőtt meg. A több kapu közül az egyik főkapuként a közlekedés jó részét lebonyolította, onnan indult a hegy központi szekérútja, amely a szomszédos szőlőhegyekkel is teremthetett összeköttetést. Az egy vagy több szekérútról a szőlőbirtokok fekvése szerint gyalogutak indultak dűlőket létrehozva. A dűlők végén, de főként a gyeptű és a szőlőparcellák között a birtokokhoz tartozó kaszálók voltak. Ide dűcokat állítottak és kikötötték legelni a teheneiket, ha szekérral jöttek dolgozni a szőlőbe. Állataikra felügyelniük kellett, nehogy azok elszabadulva kárt okozzanak a szőlőkben, mert az pénzbüntetést és kártérítést kötelezettséget vont maga után.³²

Az egyes birtokokat barázdák, „brázdák” választották el egymástól. Gyalogútnak használták őket, fele-fele arányban tartoztak a szomszédos parcellákhoz. Tapolcafőn is gyakran támadt vita abból, hogy elkapáltak egymás barázdájából, tehát szőlőföldjéből.

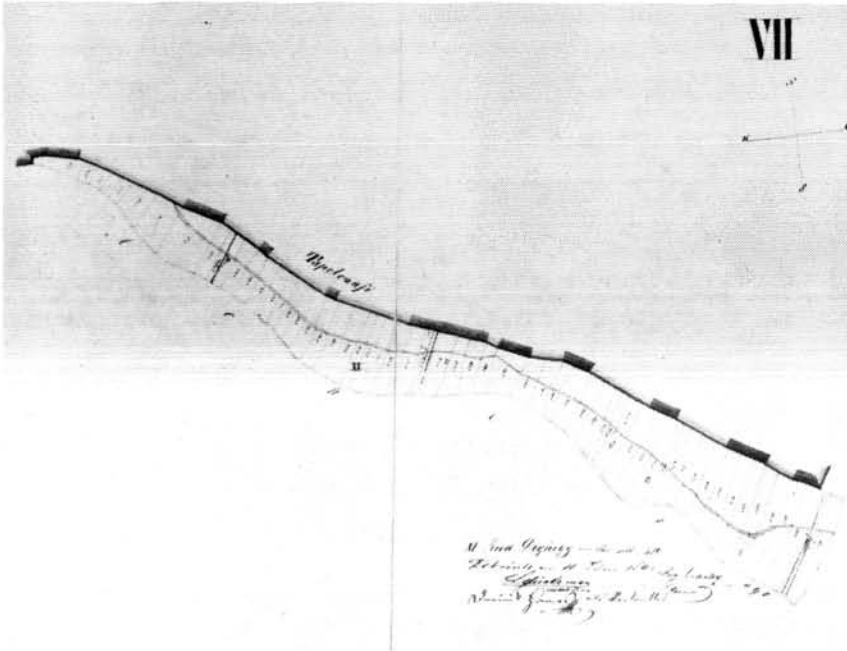
A parcellák határain, két végén, néha a közepén is az ún. megyeközben szinte megmozdíthatatlanul súlyos kövek, „megyekövek” álltak fehérré meszelten, határjelként.

A szőlőbirtokokat hosszában sorokra, keresztben „vágók”-ra osztották. A vágók hosszát aszerint állapították meg, hogy mekkora terü-

letet, milyen hosszú szőlősort tudtak nagyobb pihenés nélkül megkapálni. Rendszerint 2–3 vágó alkotott egy parcellát. Végükbe, a „vágófejekbe” gyümölcsfát: almát, körtét, meggyet, naspolyát, birset, valamint egres- és ribizlibokrot ültettek. Ritkán vetemény és néhol jellegzetes növényként lopótök is került oda, amit kiszáritottan borszívásra használtak. A szőlőtőkék sorai közé őszibarackfát telepítettek, mert az nem adott nagy árnyékot, nem gátolta a szőlő fejlődését. Míg a szőlő termőre nem fordult – négy évig – a tőkék közé is veteményeztek. A termő szőlőbe már nem ültettek veteményt, kivételes esetben csak akkor, ha a falubeli telken, portán nem volt konyhakert. Ilyenkor is csak a szélső rendek közé ültettek, hogy szőlőkár nélkül gondozhassák a veteményt.

A tapolcafői szőlőhegyekben – pedig azok nincsenek túl messze a falutól – különböző építményeket emeltek. Munkaeszközök tárolására, megkímélve magukat azok folyamatos szállítgatásától, a gazdák birtokaikon kezdetleges, ázott s a hevederek között venyigével kitöltő vagy ágakkal fedett vermeket, valamint kunyhókat készítettek, ahova a gyorsan támadt záporosók idején behúzódhattak. Préházakról nincsenek adataink, viszont emlékeznek még a módosabb birtokosok szőlőiben álló borospincékre, amelyek azonban nem alkottak sort, tapolcafői szóhasználatul „szert”. A szőlőművelő gazdák többsége otthon dolgozta fel a leszüretelt szőlőt. A külön e célra szőtt zsákokban taposták el vagy kipréselték. A mustot a kamrában állványra állított hordókban tárolták s ha nem volt pincéjük, a bort is. A kamrákat a legtöbb helyen alapincézték és az elforrt mustot a kamrából a bolthajtáson átmenő csövön leengedték a pincebéli hordókba.

A tapolcafői szőlőhegyek legfontosabb építményei a pásztorkunyhók voltak. A gazdaközösségek építették azokat és figyelemmel kísérték állagukat, gondoskodtak a szükséges javítások, felújítás elvégzéséről. A „hegybeli hajlék” építésében esetenként részt vettek a szőlőbirtokosok. Az „építési szolgálat” indokoltan megváltható lehetett a közösség pénztárába befizetendő meghatározott pénzüsszeggel.³³ Ha éppen nem gyűlt össze a hegyközségben a pásztorkunyhó építéséhez szükséges tőke, maga a hegybíró kölcsönözött a sajátjából az általa vezetett közösségnek pénzt meghatározott kamatra, hogy a tervezett időre elkészülhessen a szőlősgazdák által is használt hajlék.³⁴ Rendszerint kőből épült, a falu határában ugyanis kőfejtő működött,

1. ábra. Veszprém Megyei Levéltár (VemL) Térképgyűjtemény. Telekjegyzőkönyves térképek. Dóbrónte. 1860. június 11. VII. sz. lap. (Tapolcafővel szomszédos Déghegy valószínűleg a múlt század végén csatolták át Tapolcafőhöz. A szőlőhegyen három építészeti objektumot – feltehetőleg présházat – tüntettek fel.

de emlékeznek sárból tapasztott falú kunyhóra is. Zsúppal, századunk 30-as éveiben már cseréppel fedték a pásztorházat, amely egyetlen lepadlásolt helyiségből álló építmény volt széles ereszaljával, „esztergyával”, ahova a tartósabb esőben behúzódhattak a szőlőbirtokosok, ha zárva találták az épületet. A főkapu mellett vagy annak közelében építették, hogy a pásztor szemmel tartassa a hegybe érkezőket s onnan kimenőket. Mindig egyszerűen rendezték be; az 1920-as évektől 1 asztal, 2 szék, 1 prices és 1 fatüzeléses tűzhely, „sparhejt” állt benne.

A szőlőhegyi munka, a telepítés és a múlt század vége óta a peronoszpóra elleni védekezés, permetezés tekintélyes mennyiségű vizet igényel. Tapolcafőn forrásvizet használtak vagy a közeli kutakból hoztak vizet nagy vízeshordókban. Ásott kutak a szőlőhegyekben csak az I. világháború utáni évektől vannak. Azok ásásáról a birtokosok közgyűlése hozott határozatot, mert a mesterembereket a hegyközség tőkepénzéből fizették. A hegyek természetes határát alkotó ill. birtokok közti vagy közelebb vízfolyások is szolgálhattak időnként elegendő mennyiségű vízzel.

III.

A szőlőművelés és bortermelés közös érdekei hívták életre az egyes hegyek szőlőbirtokosainak közösségeit, a hegyközségeket³⁵. Tapolcafőn a dézsmás szőlők gazdái földesúri hozzájárulással szervezhettek közösségeket, amelyek autonóm testületekké válhattak a szőlődézsmá örök megváltása után. Egy-egy hegy összes szőlőbirtokosát egybefogták az illetőség és rendi tartozás, jogállás figyelmen kívül hagyásával, hogy a szőlőműveléshez és bortermeléshez elengedhetetlenül szükséges közös intézkedéseket végrehajtsák vagy végrehajtsák. A nemesi és polgári ill. extraneusi birtoklás a tapolcafői szőlőhegyeket is jellemezte. Kezdetben kisebb, majd az 1870-es évektől egyre fokozódó mértékben.

A hegyközség, tapolcafői szóhasználatnál „hegység” földesúri fennhatóság alatt, az örökváltás után pedig önállóan alakította ki a maga szervezetét, működési formáját.³⁶ Felépítését helyi szokások köthették, de a XIX. század elejétől alkalmazkodniuk kellett különböző vármegyei és országos törvényekhez.³⁷ De úgy véljük, ezek kevés hatást gyakorolhattak a közösségek belső rendjére, inkább a korábban kialakult gyakorlat hagyományozódhatott.

A hegység legfontosabb szerve a működésre vonatkozó határozatokat hozó közgyűlés volt. Évente többször hívták össze, ekkor vitatták meg az időközben felmerült aktuális problémákat és megválasztották a közösségi tisztségviselőket, az „előjáróságot”. A közgyűlések közül fontosságával kiemelkedett az ún. gyeplé-

járási gyűlés. A hegybíró házában tartották, századunk elejétől pedig az Olvasókörben. Erre az alkalomra a hegybíró felesége vagy a fogadott főzőasszony vacsorát készített a közösség pénzéből a gyűlésen részt vevő szőlősgazdák számára. Vacsora után választották meg az előjáróságot majd áldomást ittak az általában a hegybírótól vásárolt borból. A választás spontán jellegű volt, rendszerint már előre megbeszéltek, kik alkalmasak az egyes feladatkörök elvégzésére. A hegyközségi jegyzőkönyvek nem számolnak be a tisztségeken való vitákról, valószínűleg nem került sor vitákra, nem is emlékeznek ilyen esetre Tapolcafőn. A közösségi megbízások szolgálatnak számítottak, ezért igyekeztek minden gazdát bevonni az évek során a különböző tisztségeket betöltésébe. A tisztségviselőket I. évre választották ugyan, de csak rendkívüli esetekben nem újítták meg több éven át a megbízásukat. Az előjárósági tagok kellő indoklással le is mondhattak tisztségükről, ezt azonban csupán betegség esetén tették, mert megbízásuk végső soron megtiszteltetésnek minősült a közösség részéről³⁸. A gyepléjárás gyűlést „számadó közgyűlés”-nek is nevezték, mert a hegybíró ekkor adott számot a vezetése alatt álló „hegység” elmúlt évi működéséről s ha ő volt egyben a pénztáros is, külön beszámolt a pénzügyekről.

Gyűlést hívhattak össze olyan különleges ügyek miatt, amelyek halaszthatatlan döntést kívántak. Ezek többnyire a szőlőhegyek egészének életére kiható vétségek: lopás, rongálás voltak.

A közgyűlésekről jegyzőkönyvet vezettek, a hegybíró számadásai, beszámolóit is ebben a kötetben szerepeltek és ugyancsak ide vezették be a szőlő adás-vételi szerződéseket, amelyeket a közösség színe előtt, annak jóváhagyásával köthettek csak meg.³⁹

A gyepléjárás gyűlések közti időszakban, egy éves időtartam alatt a megválasztott tisztségviselők a saját, hagyományok által megszabott működési területükön tevékenykedhettek. A hegybíró a választmány legtekintélyesebb embereként az ellenőrzés s így a büntetés jogát gyakorolta. Jogkörét azonban korlátozta a büntetés mértékét előíró községi előjáróság. A súlyosabb kihágásokat a községi vagy annál magasabb hatóságoknak volt köteles bejelenteni. A hegybíró a hegységi előjárókkal meghívta a vétségek elkövetőit és ügyükben ítéletet hozott. A kisebb bűnösöket „megpiszkóta”, megszégyenítette és figyelmeztette. Nekik

büntetésül csak annyi pénzt kellett fizetniük, amennyit az őket elfogó, tetten érő pásztorok adtak jutalmul. A jelentősebb károk okozóit kártérítésre kötelezte a hegybíró és a kirovott bírságösszeg felét kellett átadniuk a hegypásztorok.

A hegybíró tartotta magánál a közösség legfontosabb iratait és tőkepénzt tartalmazó ládát. A tapolcafőiek „cifra”, nyilván festéssel díszített közepes méretű ládákra emlékeznek. „Hegységládát” a közösség pénzéből csináltattak főleg az örökvaltságot követő években, a Kisodorban a számadáskönyv szerint 1887-ben⁴⁰. A kizárólag a tapolcafőiek közül választott hegybíró az előjárókkal együtt vitte a hegyközség dézsmáját a földesúrnak, majd befizették az állami adót.

A két – ritkán három – előjáró készítette elő az általában vasárnap, a mise után vagy hétköznap este tartott s a hivatalos részen túli borozgatás miatt éjszakába nyúló közgyűléseket. A hegyrend ellen vétőket ők idézték a bíró elé és vele együtt fizették be az adókat és az ő hivataluk volt a pásztorpénz beszédese. Középkorú, agilis gazdák közül választották őket, nem kizárólag tapolcafőiek, hanem külső birtokosok is lehettek a szőlőművelés és bortermelő gazdaközösség előjárói.

A hegyesség életének legfontosabb eseményeit rögzítő hegyjegyző, nótárius a közösség legszebben író gazdái közül került ki. A gyakorlat azonban azt mutatja, néha meg kellett elégedniük a jegyzőkönyv vezetésére vállalkozó birtokossal, lemondva az írás esztétikumáról.

A hegyközség egyik legfontosabb feladatát ellátó megbízottja a hegyőr, a hegypásztor, ritkább, de Tapolcafőn is használatos terminológiával a „csősz” volt.

Nyári pásztor a gypűjárás gyűlésen választottak vagy május végén. A pásztorfogadás ünnepi esemény volt, áldomásívással tették emlékeztetővé⁴¹. Fogadás után a nyári pásztor gyakran kikísérték a hegybe, bemutatták neki az őrzésére bízott szőlőbirtokokat. Szőlőtulajdonos soha nem lehetett pásztor, inkább szegényebb, idős emberek vállalták ezt a tisztséget. Jelentkezés alapján a hegyközség előjárósága a gazdaközösséggel egyetértésben döntött a hegyőr személyéről. Tapolcafőiek emlékeznek olyan esetre, amikor elszegényedett idős házaspárt választottak ki erre a feladatra emberségből: így segítették őket „lakáshoz”, fedélhez a fejük fölé és némi keresethez.

A pásztorok esküt kellett tenni a hegyközség színe előtt munkája becsületese elvégzésére. Az eskü szövegét általában tartalmazták a hegyességi artikulások⁴² s előírták a pásztorok munkakörét is. Naponta legalább háromszor körül kellett járnia a hegyet és az észlelt rendellenességekről (lopás, kihágás stb.) zálog alapján jelentést tenni a hegybírónak, a birtokosokkal – ha éppen nem éri őket vétségen – „illedelmesen” beszélni, a kóborlókat megriasztani és a szülei nélkül a hegyben járkáló gyerekeket hazaküldeni⁴³. Ha a rendbontókat tetten érte, név és illetőség szerint jelentette őket a hegybírónak, más esetben az észlelt kárról számolt be. A kihágásért fizetett büntetéspénz egésze vagy meghatározott része illette a pásztor. Tapolcafőn falubeli általában nem lopott a szőlőhegyen, ha mégis, akkor csak azért, mert megkívánta és olyankor a hegyőr „nem nézett oda”. Rendszerint idegenek és cigányok loptak, meg gyerekek, csínyből: örültek, ha be tudták csapni a pásztor. Falubeli legények sokszor meg is ijesztették. Nappal elbújtak a „hegyi hajlék” padlásán és éjszaka szent énekeket énekeltek, hogy a hegyőr boszorkánynak vélje őket.

A pásztor puskát kapott a hegyközségtől, a „lövést”, azaz a puskaot is megvették a számára⁴⁴. Még éjszakánként is durrogatott vele, tudomására hozva a szőlősgazdáknak, hogy éberben őrökdi. A puskát főleg a seregélyek elriasztására használta. A tapolcafőiek szerint a századunk elején „még kevés volt a madár a hegyen és elrepültek akkor, ha a pásztor berregtetett, no meg csattogtatott a tenyerével.” A seregélyek elleni védekezés különösen szőlőérés idején adott komoly munkát. De miután a pásztor megfigyelte, „kiismerte” a madarak járását, a legveszélyeztetettebb helyekről a leghatásosabban tudott támadni. A szőlősgazdák segítették a pásztor a seregélyek elleni küzdelmében: madár-ijesztőkkel, fákra felfüggesztett madártetemekkel, csillogó, s széljáráskor éles hangot adó fémdarabokkal, amelyekről állítólag félnék a seregélyek. Időnként szőlőbirtokosok gyerekeinek csapata is riogatta a kártevő madarakat. Újabban fécák és méhek pusztították a szőlőt Tapolcafőn.

A nyári pásztor május végétől, június elejétől a „szüret bevégeztéig” a hegyi hajlékban élt. Felelős volt a szőlőhegy forgalmáért, gondosan zárnia kellett esténként az ajtókat, kapukat. Hozzá tartozói hetente csak egyszer látogathatták meg. A szőlő-

beli birtokosok látták el étellel. 1930-ban pl. az Óreg és Kisodor szőlősgazdái fél holdnyi birtokonként voltak kötelesek „1 napi rendes ételmet és 1 negyedrészes kenyert” vinni a hegypásztorok⁴⁵. Szőlőparcellák szerinti szomszédonként hordták az ebédet a pásztorházba. Annyi ételt kapott, hogy mindig maradt vacsorára és másnap reggelire is. Ha már kihűlt, a ház fatűzeléses tűzhelyén melegítette meg az ételt. A legjobb ételeket vitték neki, mert a gazdák nem akartak elmaradni egymástól, másrészt jó viszonyban kívántak lenni a pásztorral. A hegyjegyző a pásztorokönyvben, az ún. főzető polétában szedte sorba a birtokosokat⁴⁶. Az ételt vivő köteles volt még aznap a következőnek, vagyis a szőlőbéli szomszédjához eljuttatni a polétát és megmondani, milyen ételt kapott tőle a pásztor, hogy megelőzzék annak egyhangú étrendjét. A külső birtokosokra is vonatkozott az ételmezés kötelezettsége, ami nem kis nehézséget jelentett számukra. De megterhelő volt az a tapolcafőieknek is akkor, ha a szőlőhegy a falutól távolabb esett. Az ételhordást ezért a hegyesség pénztárába bekerülő meghatározott pénzzszeggel, a „főzetési díjjal” meg lehetett váltani, de csak a birtokosközösség jóváhagyásával, mert így a többi gazdára gyakrabban került sor.

A nyári pásztor a szüret után kapta meg a fizetését, amelyből levonták a fogadáskor adott „foglalt”, vagyis előleget. Fizetésül a közgyűlés által jóváhagyott mennyiségű gabonát és pénzt kapott a pásztorokönyvek tanúsága szerint.⁴⁷

A nyári pásztor maradhatott téle is, de ez ritkán történt meg, téle általában másik hegyőrt fogadtak. Nem kellett a hegyen laknia, ráért másnaponként – vagy ahogy az idő engedte – kimenni. Kemény télen kinn rekedhetett a pásztoroknyhóban. Ételmezéséről saját magának kellett gondoskodnia. Főként a szőlőkarókra és az oltványokra vigyázott, mert a hegyben az élet télen sem szűnt meg, fát nyelni és kivágni jártak a szőlősgazdák.

Rendszerint egy hegyközség 1–1 nyári és téli pásztor bízott meg szőlőbirtokai őrzésével, századunk elejétől azonban több közösség fogadhatott közös pásztor. 1905. június 4-én az „Óreg és Kis ódori hegyesség előjárói elhatározták, hogy ezen két hegybe egy mezőirt fogadjanak Kümögi hegyességgel együtt.” A hegypásztor fizetését elosztották egymás közt. fele részt a Kümögi, másik felét az Ódor hegyesség fizette⁴⁸.

IV.

A hegyközségek szigorú szabályok által kötött életet éltek. Az artikulusokat a szőlőhegyek birtokosai alkoták a földesúr felügyelete alatt, néha pedig az uraság a saját szabályzatát tette kötelezővé a közösség számára⁴⁹. Az örökváltság után a polgári tulajdonná vált szőlőbirtokok rendjének meghatározására új artikulusokat szerkesztettek a gazdák, amelyek a hegyi élet szinte minden mozzanatára kiterjedtek.⁵⁰ Szokás szerint megszták a szőlőbirtokok elidegenítésének és öröklésének módjait is. Hagyományosan minden „hegygyűlésen”, hegyközségi közgyűlésen felolvasták az artikulusokat, hogy minden gazda alaposan ismerje a működési normákat, bár azok lényegesen nem változtak az idők során.⁵¹

A szőlőbirtokosok kötelezettségei is alig módosultak az évszázadok folyamán. Szent György napig ki kellett tisztítani a véggyepű és a mellégyepű rájuk eső részét, rendben tartani a hegyi utakat, „göbcsézni” (követ hordani az útra, elteríteni és földet szórni rá) és tavasszal közösen tisztították meg a hegy kútjait. A szőlőbirtokosok alkalmanként egyéb közösségi munkákban is részt vállaltak.

A hegyközségek – különösen az örökváltság után – tetemes vagyont halmoztak fel. Bevételeik a büntetésekből, a birtokok átírásáért, „bevallásáért” fizetett pénzből, a vadászati árendából, a „fűbér”-ből, az alsó- és felső mellégyepű árendájából, a nyári és téli pásztortép beszedett és kifizetett összegének különbözetéből származtak.⁵² A birtokosok hegyközségi hozzájárulást is fizettek a közös költségek fedezésére: különböző javíttatásokra és a közösségi összefüggések megrendezésére. Kiadásaik között szerepeltek az adók: a földesúri cenzus, majd az állami adó, a puskaadó, a megyei és országos alkalmi adók, amelyeket a hegyközségeknek egy összegben kellett befizetni, ezért azokat előre beszedték a szőlőbirtokosoktól⁵³. A közösség tőkepénzének nagy részét a múlt század utolsó harmadától a gazdáknak kiadták adóslévére, évi 5–15%-os kamattal⁵⁴. A hegysek így sajátos hitelintézetet működtettek saját vagyonukat, tőkéjüket forgatva, egyre növelve.

A gyepűjárás mellett a szőlőgazdatársulások életének vidám eseménye a borkóstoló volt. A borok elforrása után, hagyományosan húshagyó kedden tartották a hegybíró házában, később az Olvasókörben. Minden gazda hozott magával az új borából né-

hány litert és egymás borát „ízlelgették” nótaszóval késő éjszakáig.

A szüreti bált és az azt megelőző felvonulást a tapolcafői hegyközségek fiataljai együtt rendezték az országosan ismert, általánossá vált forma szerint.⁵⁵ A bál napján a vasárnapi litánia után a hordókkal megrakott és sátorszerűen szőlőfejekkel díszített szekéren maskarába öltözött legények és lányok járták végig a falut, kihirdetve a szüreti bált. Az úton végig énekeltek a szekér mellett haladó cigánybanda kíséretével. A menet a bál színhelyétől, a kocsmától indult és oda tért vissza. Amint visszaértek, megkezdődött a bál. A táncterem, esetenként az udvaron e célra felállított szín mennyezetét szőlőfürtökkel aggatták tele. Aki lopott belőlük s tetten érték, tréfás büntetést kapott. A szüreti bálók mindig közkedveltek és népesek voltak, mert Tapolcafőn a Szent István napi aratóbál után a szüretig, október közepéig, legfeljebb végéig nem rendeztek egyéb mulatságot.

V.

A tapolcafői szőlőművelés és borkészítés egészét átfogó, az egy vagy több szőlőhegy birtokosságát rendtartási és művelési keretbe vonó hegyközségek, hegységek párhuzamosan működtek és a hagyományozódás révén a szabályzataik is hasonlóak voltak. Közöttük az idők folyamán, különösen a szőlődezsma örök váltságát követően állandó kapcsolatok alakulhattak ki: közös, több hegységen áthaladó szekérutat építettek, együtt fogadtak pásztort, a vadászati árendát, amelyet az összes

szőlőhegy után egy összegben fizettek, mindig egy megbízott gazdaközösség előjárósága vett át majd osztott szét a hegyek területének arányában és közös rendezvényük volt az évenkénti szüreti bál.

E különleges, főként a gazdasági ésszerűség elvén és a rokonsági viszonyok révén létrejött kapcsolatrendszer további elemeinek feltárása a kutatómunka folytatását teszi szükségessé.

MELLÉKLET

I.

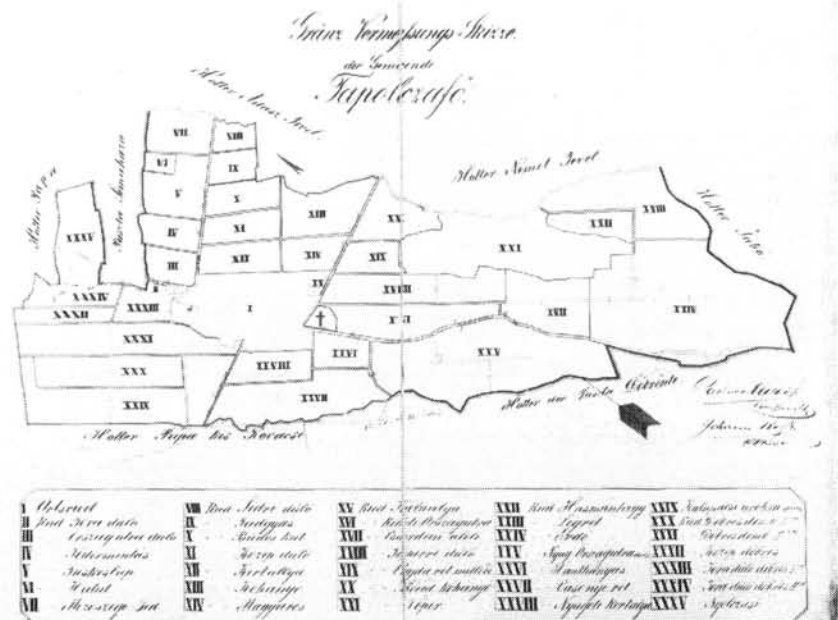
ANNO DNI MDCCLXI

„Az Dobogo Névű Szőlő Hegynek a Tekinttes Földes Uraságnak ki adattatott Articulusai e Szerént következnek:

I. Valamint más Szőlő Hegyekben Hegy Mesterek, Tanácsok és Esküttek választatni Szoktak, a kik az Hegybéli dolgokban, a Hegynek Articulusai és Törvényei Szerént, kinek nem csak igazságot téznek s azt ki Szolgályják, de másképp is magok hivatalokban mindenképp mindenkben híven és igazán el járnak: ugy ezen Helségben is, hogy mindenek előtt Hegy Mester, Tanácsok és Esküttek, az Helség által valosztassanak Szükséges, Vagy azért a ki ilyen Hivatalokra az Helség által választatni fog, négy Forint, büntetés alatt tartozik magára fel valólni s külömben attul magát meg se válthossa.

II. dik Az Szőlő Hegyen tejendő Károkak el távoztatására Szükség, hogy jo gyepüvel, vagy is jo mély árokkal környül vétetessék és ugy tartassék, vagy azért

2. ábra. Veszprém Megyei Levéltár (VemL) Térképgyűjtemény. Telekjegyzőkönyves térképek. Tapolcafő 1860 k. (Áttekintő lap).

minden esztendőben Sz. György napkor a Hegy Mester Eskütyyeivel és az egész Helséggel ki mennyen a Szőlő Hegyre, s ha valakinek gyeplője vagy árokja helesnek lenni nem találtatik, egy Forintra büntetessék. Ha pedig valamely embernek gondviséletlensége miatt árokján vagyis gyeplőjén rés találtatik s azon valamely marha be menvén valami kárt tenne; az ollyatán Szőlős Gazda, először is azért hogy az Gyeplőjét és árokját jó Statusban nem tartya egy Forintra büntetessék, azon föllyül az kárt is bősü Szerént a Kárvalott Embernek meg füzetni tartozik. Aki pedig az Szőlőben marháat talánd, azt a Hegy Mester házához hajtsák, ha szaladás képpen mentenek be, annak büntetése egy Forint, az általok tett kárnak meg térítettésén föllyül: ha pedig valaki Szántékkal hajtana belé ennek büntetése négy Forént lészen, melly büntetésnek fele az bé hajtó Személyé légyen, és hogy ha az Szőlő pásztor is tolvajt fog, birsága ennek négy Forint, mellynek fele az Szőlő pásztoré, a ki pedig a Szőlő Hegynek gyeplőjét meg hájga, bátor valamely lopáson nem tapasztaltatik is, vagyis tapasztaltassék, az illyennek büntetése egy Forint: Ha pedig el égeti Szánt Szándékkal (tüzet vetvén néki:) ennek büntetése az Uraság részire fls.12 idest tizenkét forént, az Helség részére pedig egy.

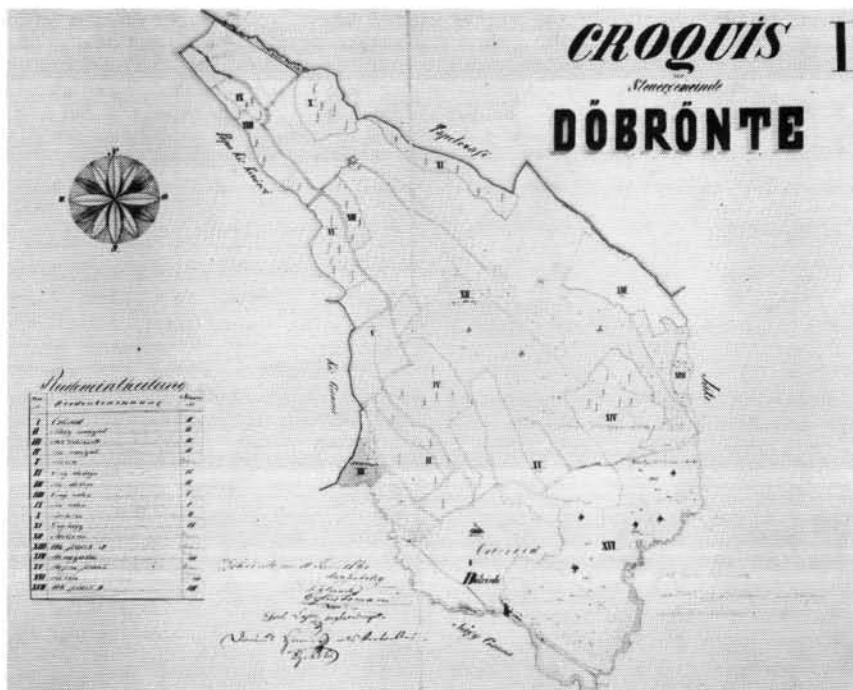
III dük A ki az Szőlőben oltovánt, vagy más fiatal lop el, avagy Szőlő vesszőt vonson fel, az illyesen ember négy forintra büntetessék.

IV dük Hogy ha valamely Helségbéli Ember a Szőlő Hegyben, vagy az Hegy Mester házánál Fele baráttyát Isten ellen valo Szidalommal illetné, ennek büntetése négy forént; Hogy pedig másképp Szidalmazza motokollya ötven pénz, a ki pedig a Hegy Mestert, Tanátsát, vagy is Eskütyvét gyalazza, tiszteletlen Szóval illeti vagy is Szidalmazza, az illyetennek négy Forint lészen büntetése.

V dük Az Helség Frágja négy Forént.

VI dük Mikor a Hegy Mester Gyűlést avagy Törvént akar tartani és Szolgáltatni; tartozik a szőlős Gazdákat bé szolítani Eskütyyei által a maga házához s bé szollitván ha valamelyik engedtelenségűl meg nem jelenék, birsága egy Forint. Hogy ha pedig valamely ember Láttatásképpen az Tanátsokat öszve gyűjteni akarja, az Hegy Mester addig az Eskütyyeit ki küldeni az egyben gyűjtésre nem tartozik miglen ötven pénzt az asztalára le nem tézen. A melly Embernek házához valamely engedtelenségére az Hegy Mester az Eskütyyeit ki küldi hogy zálogját hozzák és zálogját az Eskütnök hozni nem enged, ennek büntetése egy Forint.

VII dük Ha valamely egyeletlen Szőlős Gazdák között, az Hegy Mester Eskütyyeivel edgyütt, megye követ vet fel, az a ki ki viszi az Hegy Mestert, minden megye körül tartozik három pint borral, aki pedig az egyenetlenségnek oka ez duplával tartozik, Akik pedig közös Szőlőket birván, azt magok között föl akarnék méretni, a föl mérésre az Hegy Mestert Eskütyyeivel ki vigyék És minek előtte ki vinnék, egy foréntot tegyenek le az Hegy Mester asztalára. Ha pedig valaki perely az Helség Színén, a Helség a Deli Terátumát vagy is Törvént ki ne mongya, miglen mindkét részről egygyütt a Törvént. Törvény pénzt

az az Ötven pénzt le nem tézik. Ha pedig a Helség ítéletivel valamelyik fél meg nem elégeszik, tehát fogott Helségbéli emberekkel is meg látothattya; Ha még azoknak ítéletén is meg nem nyugodnék, helyesebb ítéletnek ki Szolgálatásáért a Földes Ur Székire appellálhat ki iratván az Helség könyvéből a processust.

VIII dük Ha Valaki valamely Szőlőt Törvényrel akar keresni, a más Helségben bévett Szokás Szerént egy vagy két Eskütyvét maga mellé vévén, Gyertya Szentölő Boldog Aszszony napján, és nem más napon fogja vesszejét, és azon gyige az Hegy Mester asztalára S ugy az után keresse törvényrel, a Törvén pénz pedig egy forént, azon föllyül az Eskütnöknek tizenkét pénz, a most megirt napon tege a tilalmat is. És ha valaki a szerént nem cselekednék esztendeig ne kereshesse, ha szinte jussa volna is hozzá.

IX dük Ha valaki Szőlejét el adni akarja, tartozik ebbéli Szándékát a Hegy mesternek meg jelenteni, az által először is azokat akik a Szőlőhöz just tartanak, ugymint a Vér Atya fiait, S azok meg venni nem akarván, Ugy az után a Szomszédokat ezek után a Helségbélieket is, az külsők előtt admoneálni, vagyis meg imádni, s el adván, bizonyos Személyek előtt az Hegy mesterháznál bé vallani: A bé vallás pénz egy Forint az Helségnek, az Hegy Mesternek pedig két részről tartoznak nyolcz pénz, Notariusnak tizenkét pénz, az Eskütnök is annyival. Hogy ha pedig találkoznék az Helségben olyan Ember. Ki az Szőlejét titkon el adná az Hegy mesternek hirt nem adván, S az Helség előtt sok ideig bé sem vallaná, az illyennek büntetése négy forént.

X dük Ha Valamelyik Helség béli Ember vevén a Külső embernek szőlőt, olly szín és név alatt, hogy magának vészki, mivel a praemptio az Helségbéli embert illeti, ennek büntetése négy Forint.

XI dük Ha Valamely Szőlős Gazda ezen a Dobogó hegyen Szőlejét föl Szán-

3. ábra. Veszprém Megyei Levéltár (VemL.) Térképgyűjtemény. Telekjegyzőkönyves térképek. Döbrönte, 1860. június 11. Áttekintő (1. sz.) lap. (Kisodor, Öregódor, Kisdobogó, Bótakó és Dég-hegy szőlőhegyeket valószínűleg a múlt század végén csatolták Tapolcafőhöz, míg „öreg Dobogó” 1870-ben már – a hegyközség új artikulumának tanúsága szerint – Tapolcafőhöz tartozott. Sajnos, a határmódosítások idejéről, körülményeiről nincsenek egyéb adataink.

taná, rajta tapasztalván az Hegy mester és Eskütnök s nem Külömben Tanáts béliekis, az ollyténnek Ekéjét s Taligáját öszve vagdallyák, és az vonos marháját, a Földes Ur kezében adgyak: Ha pedig ott nem kapnak a Szántáson, ennek büntetése tizenkét forént lészen, mellynek két része a Földes Uraságé, az harmadik pedig az Helségé.

XII dük Ha találkoznék olly Szőlős Gazda, a ki az Szőlő építtésre nem elegendő, vagy ha elegendős, de építeni nem akarná Szőlejét, az ollyatén Embertől, az Földes Uraság hírelvé és akarattyával az Szőlő elvétessék, és más Sórény és építtésre alkalmas gazdának adattassék az Hegy mester által. Az illyen Szőlőt pedig az Helség tartozik bévallani, a bé vallása ennek ötven pénz, Hegy Mesternek, Notariusnak, és Eskütnöknek azon föllyül tizenkét pénz.

XIII dük Ha valaki az Szőlejét az Hegy Mester hire és engedelmé nélkül meg szedné büntetése négy forént. Hogy ha pedig Urnak Sz. napján az z, Vasárnapon Szőlejében menvén gyümölsöt fájára fel hág s azt meg rázza, vagyis meg veri, Ennek büntetése ötven pénz.

XIV dük Ha valakinek Szőlejében olly gyümölsöt fa találtatik, melly a Szomszéd Szőlejében hullatna, a Szomszédgya földgyén a gyümölsöt föl ne szedgye, a mi pedig a barázdában hull azt is két felé osztják, a fáról pedig az fának Gazdája, ha kezével mind le szedheti is az övé, ha vala-

mellyik másképpen cselekszik ennek büntetése ötven pénz. Holott pedig az ilyen gyümölcs fának ága miatt a szomszédok közt veszekedés származnék, akkor az Hegy mester Esküttyivel együtt mennyen ki és az olyan fának azt az ágait vágja le, hogy köztök ezzel az veszekedés el távoztassék: Holott pedig az ilyen fának Gazdája magát ellenében tenné, és le vágja az Hegy Mesternek és Eskütteknek nem engedné, négy Forintra büntetessék és az utánis azon fa le vágottassék.

XV *dik* Ha valamellyik az Helség béliek közül mulatván az Hegy mester Uram házána, borral meg elégedvén Szállására el nem mégyen, hanem ott alkalmatlankodik, pohárokat s bort döntögetvén, vagy is azt: bötsülett szolván: ki okádgya, ennek is büntetése ötven pénz.

XVI *dik* Ha Valaki az Szőlős Gazdák között a Földes Uraságnak esztendőnként járó árendát a mennyi tudni illik abban reá csik, a Contractusban megirt terminus napokra, felét tudni illik: Sz. György, másik felét pedig Sz. Mihály napra meg nem adná a Collectornak, hogy az ollyatén miatt az Helség is Földes Urnak elget az tartozó árenda eránt elget nem tehetne az illy etennek büntetése dupla Summa lészen, holott peng ezzel sem gondolván nagy idő mulva sok kérésre is ugy tsak meg füzetni semmiképpen sem akarna s nem is füzetne, ez illyetén rossz füzetötül bötsü szerént az Szőleje el vétetődyék, és másnak jo füzetőnek adattassék, az Földes Uraság akarattyából.

XVII *dik* Ha Valaki a Szőlős Gazdák között, akar Nemtelen Személy Légyen az, az Helség ellen pántalodván, vele mindenekben ujjat huzna s edgyet nem értené, az illyetén először négy Forintra büntetessék: Ha pedig ezzel sem gondolván, továbbis az Helséggel tsak viszálnodni meg nem Szünnék, az ollyatén viszálnodó és veszekedő embert az Földes Uraságnak bejelentvén, Ugyan az Uraság parantsolattyából másodsor tizenkét Forintra büntetessék, ez sem használván néki ha még tovább is az Helséggel vissza vono lenne meg bötsülettvén Szőlejt tőle el vétetessék, s másnak adattassék, idővel is ezen Helségben Szőlőt néki venni és birni Semmiképpen nem lészen szabad, a most meg irt tizenkét forént büntetésnek két része a Földes Uraságé az harmadik peng egy mint négy Forint az Helségé lészen.

XVIII *dik* Hogy ha valamelly Ember ezen a Dobogói Szőlőhegyen el adná az el ado fél az alkuját meg bänná, azon ember külömben az alkuját fel ne bonthassa, hanem először tegyen le négy foréntokat az Hegy Mester asztalára, és az után ugy bonthattya fel az alkuját.

Medgyesi Somogyi Miklós
Földes Ur

Forrás: Pápai Helytörténeti Múzeum adatai. Ltsz. 71.29.1.

II.

„A Tapolcazfői Veszprém megyei község határban fekvő, s a M. Somogyi Ilona grófnő mint volt földes uraságtól örökre

megváltott öreg Dobogói nevezett szőlőhegyet képező földterületnek tulajdonosai, mint most már minden földesuri kötelekből kibontakozott szabad közbirtokosság régi hegy-articulussai helyébe újakat alkot, melyek részint a hegységi előjáróság mint hatóság belszoervezete és hatáskörére, részint a rend fenntartására, s kihágások megakadályozására vagy fékezésére vonatkozva következő pontokba foglaltnak:

1. A hegyhatóságot a közgyűlésben választott hegybíró, s évenként szintén közgyűlésben a szükséghez képest megállapított számban választandó előjárók s jegyző képezik; kiknek megválasztása, s fizetésük meghatározása szavazattöbbség által történik, mi czélből minden évben Szt. György napja táján közgyűlés tartatik, melyre minden szőlőföld tulajdonos személyesen vagy megbízottja által, ki megbízatását igazolni tartozik, 2 frt. büntetés alatt megjelenni köteles.

2. A bíró, s többi tisztviselők választására összehívott közgyűlés mindaddig a választást nem teljesítheti, míg a volt bíró, vagy más, számadással tartozó tisztviselő évi számadása meg nem vizsgáltnak. Az évi számadások tehát ezen gyűlésre elkészítendő, mi ha meg nem történt volna, azok elkészítésére, s egy újabb közgyűlés tartására határidő tűzendő, azon tisztviselő pedig, ki újabb gyűlés tartását tette mulasztása által szükségessé, 25 frt. büntetésben elmarasztalendő.

3. A megválasztott, s felhíztetett bíró, s előjárók kötelessége a közgyűlésnek határozatait végrehajtani, s a hegy-szabályok megtartása fölött őrködni, rendre, vagyonbiztonságra, köz-illedelemre felvigyázni, gyepek, utak, hidak, kapuk s egyéb közös tulajdon képező tárgyak jó karban tartására felügyelni, minden kár lehető eltávolítására a szükséges előintézkedéseket megtenni, szárazított hiányokat pótolni, vagy pótoltni, hernyók és egyéb kártékony férgek pusztítására nézve intézkedni, a szőlőföldnek rendeltetéséhez képesti munkáltatására vigyázni, — a birtok nyilvántartást vezetni, cladásoknál bevallásokat elfogadni, öröklés esetén az átírást eszközölni, — megyék állandóságára őrködni, új megyeköveket lerakni, károkat megbecsülni, kárvallottnak elégtételt szerezni, kivett, valamint büntetés-pénzeket beszedni, azokról számot adni, — a hegység irataira gondot viselni, közmunkákat vezetni, s mindent mi a közbirtokosság közös javát gyarapíthatja megtenni, — nagyobb fontosságú esetekről a hegybíró által bármikor összehívható rendkívüli közgyűlésnek tartozván jelentést tenni.

4. Az előjáróság mellé segedekül Egy hegyesküdt, s Egy hegypásztor adatik; ezek a közgyűlésben választatnak, mely meghatározza fizetéseiket is.

A hegypásztor kötelessége már a névvel jár; hit alatt szolgál, s feljelentései hitelt érdemlő tanúsítás erejével bírnak, e miatt a választásnál az általánosan ismert becsületesség, kell, hogy előnnyel bírjon.

Hogy pedig az előjáróság, esküdték, és hegyőrök kötelességük teljesítésében köllőleg eljárassanak s azok határait ismerhessék: következő szabályok állapítnak meg:

5. Az eddig létező tőkést kiirtani nem szabad; részletes kiirtást ujabban leendő beültetés kötelezettsége mellett az előjáróság megengedhet. A még tőkével be nem rakott, de szőlőmivelésre alkalmas földterületet a tulajdonos részletenként tőkékkel beültetni köteles. Gyümölcsfákat ugy nevelni, hogy azok ágai a szomszéd szőlőjére áthajljanak, meg nem engedtetik, ha mégis történnék, az ily ágak lementsendők, ez által a gyümölcs fölötti viták elkerülvén.

6. Ajándékkal bárki részére való kedveskedés általában megszüntetik, senki-nek se gyümölcséhez, se szőlőterméséhez az előjárók vagy pásztorok hozzá nyulni ne bátorkodjanak, a kártérítés és hivatal vesztés terhe alatt.

7. A ki előjáróság, vagy pedig közigazgatási hatóság által kizitott szüretelési idő előtt engedelem nélkül szüretelni bátorodik, 10 frt. büntetést fizet. Engedelmet az előjáróság adhat különös okoknál fogva.

8. Gyepek a birtokosok közt aránylag kiosztandók, s a rá osztott részt mindenki jó karban tartani köteles. — Árkok és kapuk közközlésen készíttendő, és kijavítandók. A hegybeli kocsiutak pedig az illető birtokosok által eddigi szokás szerint kiállítandó közmunkával jó karban tartandók. A ki gyeprészét köllőképen el nem készíti, vagy rést csinál, avagy csináltatni enged, kapukat maga után nyitva hagyja, utcsinálásra munkáit kiállítani vonakodik, a hiányt az ő költségére az előjáróság pótolja, s azon fölül 2 frtot fizet büntetésül.

9. A ki barmot szántsándékkal legettelt a szőlőhegyben, a kár és költség térítésen felül 10 frttal büntetetik. Ha pedig a marha véletlenül szabadul a hegybe, csak a kárt s költséget tartozik gazdája megtéríteni.

10. A szőlőkben uton kívüli szertesét járás, léczek alatti bujkálás vagy azoknak kifeszegtése, gaz és salata szedés, valamint a szüret utáni böngészés is tiltatik 2 frt. büntetés alatt.

11. Vasárnapokon, és ünnepeken mindenféle munka tiltatik 4 frt. büntetés alatt Ünnepek neve alatt azonban csak az Anyaszentegyház által bevett s megtartani rendelt ünnepek értenek, községi fogadásos ünnepeket a hegybirtokosság gyepein belül kötelezőknek nem ismer.

12. Bármely néven nevezhető lopások a kárnak s költségnek megtérítésen felül 4–12 frtig terjedő pénzbirossággal büntetettek; nagyobb fenyíték alá eső lopások, pinczetőrések stb. járás bírói hivatalnak adatnak át, s ha ezeknek elkövetői szőlőbirtokosok volnának, ismétlés esetében a szőlőhegyből is kitiltatnak.

13. A szőlőhegyben garázdálkodók, káromkodók, fajtalanokdók 2–6 frtig terjedő büntetéssel lakolnak.

14. Az előjáróknak ok nélküli gyalázása, becstelentése 4–10 frt. terjedő pénzbirossággal büntetetik, melynek fele a sértett felet, másik fele a közpénztárt illeti.

15. A ki megválasztván, a hegybíró-ságot, vagy esküdséget el nem vállalná 4 frt. büntetést fizet a pénztrába.

16. Az uraság vadászati joga az örök váltság következteben elenyészvén, a vadászat az évnek bármely részében általyán fogva eltíttatik, fejenként értendő 4 frt.

4. ábra. *Tapolcafő*

büntetés alatt, e részben módosítást csak országos törvény tehet.

17. Minden szőlő eladást a vevő, öröklést pedig az öröklő tartozik három hónap elforgása közben 10 frt. büntetés terhe alatt a hegybírósnál bejelenteni, s nevére átíratni; míg ez nem történik, addig az új birtokos jogszerű birtokosnak nem tekintetik.

18. A hegység pénztára a most említett birtokátírási illeték és a fentebbi pontokban előszámlált büntetésekből, melyek a hegybíró által folytonos nyilvánosságban tartandók, fog alakulni. Ha ezek által a közkiadások fődöze nem lennének, a hiány területi hold számra leendő kivetés által fog pótolatni, mely a közgyűlés teendői közé tartozik.

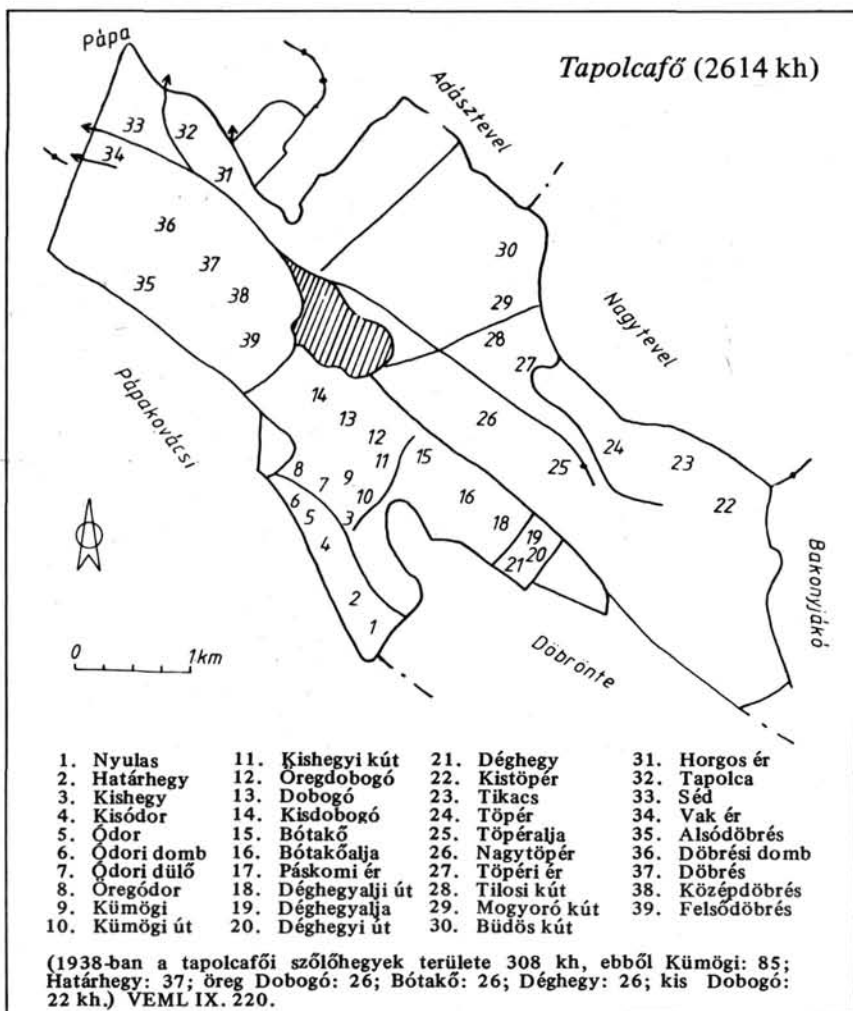
19. Tőkésben gyümölcsöt nem termő fát nevelni meg nem engedtetik, sőt tőkésen kívül sem. olly helyen, hol a szomszédirtokosnak kárára lehetne. Ha illy fák már találhatnának, kiirtandók.

20. A Ki vásárnap dél utáni Isteni tisztelt előtt szőléjébe gyümölcsöt szed az ártikus értelmé szerint büntetődik. a divo verés épen nem szabad.

Forrás: Pápai Helytörténeti Múzeum Adattára. Ltsz. 71. 29. 9.

JEGYZETEK

1. Veszprém megye helytörténeti lexikona (továbbiakban: Vmhl) 368.; Fényes (1851) 176.: „A Tapolca vize, melly malmaival e vidéknek olly sok hasznat hajt, itt ered.”; Römer (1860) 16–17.: „Tapolcafő forrásai négy forrástavat táplálnak, majd ezek vize egyesülve hozza létre a Tapolca folyót. Ez állandó és bő vízzel Pápa felé igyekszik és számos malmot hajt.”; Dornay (1927) 393.: „... a neki is nevet adó, langyosvizű Tapolca-folyó hatalmas forrásfejenél fekszik.”
2. Az e témájú összefoglaló munkák írói meg sem említik a falut (lásd: Nagy István, Takács Árpád, Feyér Piroska, Vajkai Aurél)
3. Veszprém megye régészeti topográfiája (továbbiakban: Vmrt) A pápai és zirci járás. 237.
4. Vmhl. 368.: „1545-ben lakatlan”; 1685-ben a helységben csupán 5–6 kunyhószerű ház állott”; 1715-ben is csak 13 családot írtak össze benne.
5. Vmhl. 370.: 1785:1530 lakos
1829:1221 lakos
1857:1521 lakos
1869:1477 lakos
1890:1494 lakos
1910:1410 lakos
1930:1327 lakos
1941:1241 lakos
6. Vmhl. 368.: „Részint házasság, részint adás-vétel kapcsán sok nem nemes elem költözött a községbe; adóköteles házakban laknak, nem adnak sem katonai, sem megyei elő-

fogatot.” ... „A falu a győri püspök prédiálista helysége.” Veszprém Megyei Levéltár (továbbiakban: VEML) VBM iratok XV. 2. c. „Tapolcafő községre vonatkozó iratok”: „... hogy midőn az Országban közönséges Táborozás esett, az Győri Püspökök mellé huszonöt lovas tartoztanak adni, azon kívül semmi nemű Robotlással, Szolgálatlalt s adózással nem tartoznak.” 1861

7. Fényes (1851) 176.: „Határa nem igen termékeny és hegyes, völgyes.”
8. Feyér (1970) 15.
9. Orosz (1960) 31.
10. VEML IX. 220. „A tapolcafői Nagy- és Kisodorhegy iratai”
11. Ibidem: „... barackot az uraságnak szedvén ...” 1836
„... Uraság számára Szőlőt szettünk és által szolgáltatunk” 1848
12. A Pápai Helytörténeti Múzeum Adattára ltsz.: 71. 29. 9.
13. VEML VBM iratok IV. 2. c. „Kiosztási telekkönyv” 1853. szeptember 15. „Tőpéri szőlőhegy”
14. VEML VBM iratok XV. 2. c. „... Mivel Méltóságos Urunk maga fojtatt Korcsomát helységünkben, melyet áromdába bírnak némely Tapolcafői lakosok, melynél többet még ezideig nem is tartott. Most az Uraságnak egy armdám Takáts János másoktól hitel-

be szed, vesz öszve borokat és helységünknek és az Uraság áramdatorjainak is botránkozására Korcsomát kezdett ...”

15. Ibidem: 1793. február 15.: „Korcsomának nagyobb haszna vételére és az Helység jövedelmének nagyobbítására vigyázzván. Előttünk tartván még az közönséges költségnek minden kevesesért házrul házra kérni szorulóknak, attuk ki áromdába a közönségeset illető Korcsománkat esztendeig állással, illy Conditióval hogy az egész Helységbe se borért se pálinkáért az említett Korcsománkon kívül máshoz nem megyünk, sem mástól nem vitetünk sem nem hordatunk. Melynek esztendeig való áramdaja leszen Flor. 300 és négy akó bor, mely háromszáz forintokk egy része az N. Communitásé más része az Agilis Communitásé, harmadik része az Közönséges Helység költségére fönt hagyatik; és annak hová lejendő költéséről az Comunitás előtt szám adatik. És ezen említett Korcsománkat ez előtt is usuban levő mód szerint amint akkori Contractus mutatja attuk ki áromdator Urak Dömölki Ferencznek és N. Magai Ferencznek ... a Csap mellé böcsületes Embert Jogunk állítani és a bor méréséhez fel esküdtetni engedjük és a bort tisztán

- méretjük, ha pedig hiányosság az Korcsmároshoz tapasztaltatnék az Helység igazsága alá bocsátjuk, és mind Szegeñt mind Gazdagot véle meg böcsültetünk és az bor árát kemény beszédésével el nem idegenítettjük és T. Vgye és az Helység Statutumát véle meg tartatjuk s Korcsmáros urunk is az bor ivókkal meg tartattya és ha vagy magunk vagy Korcsmárosunk miat az épületbe kár esnék tartozunk á kárt meg téríteni. Ha valamely Embernek esete lenne, rövid időre hitelt is fognak adni, az hitel adásban pedig illen módott tartunk; hogy az hitelt minden Cántorra tartozzék minden Ember bé fizetni és ismét ugy kérni hitelbe, ha pedig magunk erejével be nem szedhetnénk tartozék az helység bor ára szedni és kültett is Hadnagyot adni mellénk . . . Hozzá járul ezis, hogy ha néhányzor Helységünkkel valamely Uri Emberek meg keresnék, vagy ha ollas beteg lenne, vagy ha más végre á mikor kívántatnék tartozunk hébéren is jó tiszta bort adni . . . A mellik fél ezen Contractusunkat meg nem álláná, akar az kiadó, akar az áromdátor aznak büntetése az falué négy forént, az Viccsány Uré tizenkettő.”
16. Lásd a 13. jegyzetet
17. A szőlőföldek után járó dézsma megtagadásáról 1848-ban lásd Für (1965) 101. és Feyér (1970) 46.
VEML IX. 220.: A tapolcaíi Nagy- és Kisódorhegy iratai „Az árendát az Uraság részére által szolgáltatott . . .” 1848
18. Für (1965) 103. és Feyér (1970) 50.
19. VEML IX. 220. A tapolcaíi Nagy- és Kisódorhegy iratai
20. Für (1965) 106–108 és Feyér (1970) 53–55.
21. A Pápai Helytörténeti Múzeum Adattára ltsz.: 71. 29. 9. és 71. 29. 10.: . . . ugy nevezett „Öreg Dobogó” szőlő hegy bi*okosai, -- miután a szőlő dézsma váltság iránt Tekintetes Noszlopy Tamás, miniszteri jogbiztos ur hivatalos közbenjöttével 1869 Sept. 4-én létre jött Egyességi Szerződés értelmében, a szőlő dézsmát megváltották, s az örök váltság összegét, Pápa-Kovácsi uradalmi pénztáramba hujjány nélkül be is fizették; -- az irt Szerződés 5-ig pontjában is kifejezett biztosításon folytán ottani szőlőbirtokaiknak tulajdoni jogát, -- javukra, s ön neveikre, minden további előleges meghalgtásom nélkül, teleggönyvileg bekebelezetthessék.
Kelt Bécsben Február 7. 1872.
Megyesi Somogyi
Ilona Grófnő férjzett
Gróf Wallis Gyuláné
22. VEML IX. 220.
23. VEML IX. 219. „Kümögi Helység” iratai, Kümögi hegység jegyzőkönyve” 1870–1942
24. Takács Árpád (1942) 19. szerint Veszprém vármegye 79 községében állapítottak meg filoxerát, Tapolcafőt nem sorolja közéjük. A hegyközségi jegyzőkönyvek és egyéb iratok sem tesznek róla említést.
25. A legújabb Csizmadia Andor által (1977) összefoglalt és elemzett hegyközségi törvények: 1894. XII. tc. és az 1929. XVII. tc. valamint az 1938. XXXI. tc. meghatározott szervezeti formák kialakításának szándékával szervezték újjá és építették tovább a hegyközségeket. Tapolcafőn azonban ezek előírásait a gyakorlatban nem érvényesítették.
26. A II. világháború éveiben egyre kevesebben vettek részt a hegyközségek szervezeti életében és a számadáskönyvek, pástorpénzszedő naplók bejegyzései is megszűntek 1942–43-ban.
27. Szabó (1946) 48.
28. Ibidem
29. VEML VBM iratok XV. 2. c.: Tapolcafő községre vonatkozó iratok. Az 1920. augusztus 14-i határjárás anyagából, Dég-hegyre vonatkozóan: „Szőlőnek kézzel ásott árka.”
30. Ibidem: „. . . a fenékén láttam ugyan egy kevés vizet, de ha bátor néha folyik is, most azonban olly lassu volt a folyása, hogy a viznek legkisebb mozgását sem láthattam, és könnyen hihető, hogy a fenékén látszott víz az ároknak mélyen ásott fenékéből eredett, és gyült össze.”
31. Kivételes esetben némely szőlőbirtokos saját kaput és ajtót állíthatott fel földjén, így pl. „Az 1831-dik Esztendőben Az Méltóságos Gróf Somogyi Josef Fundusán az Öreg Dobogói Helységben Debréntén Lakos Ábel Mártonnak aminémü Kéthold Szőleje Birásában van az Helység és az Uraság fiscállissa Jelen létével Meg engedte-tett Hogy az Maga Szőleje Végében Ajtot és Kaput Tsináltasson Oly fel tétellel 1-ször Hogy azon Kaput Különös Zár Vagy is Lakat alat Tartozik Maga Költségen Jo Státusban tartani Hogyha pedig Hijánossan Találatnák, az Kaput az Régi Mod Szerint Bé köl Gyepültetni 2-szer Hogy azon Kapuról az hegyben sem Keresztül sem hosszában Menni éppen nem szabad Csak azon Két hold Szőlőben Hogyha pedig azon kapuról hiba történnék Az Kapu Gazdája Tartozik Meg téríteni 3-szor Hogy ha azon Kapun Valamely Ember Titkon Vagy Nyilván Be Menne s meg Tapasztaltatik mint Gyepü Hágo Ugy Büntessék Melyre Kötelezem Magamat Márton Ábel” „Az Öreg Dobogó Helységnek jövedelmes s költséges lajstroma” Pápai Helytörténeti Múzeum Adattára ltsz.: 71. 29. 6.
32. Gyakorlati a hegyközségi, „helységi” jegyzőkönyvek ilyen bejegyzései: „ökrökrül büntetést fizetett”; „az telenétől büntetésbe fizet”.
33. Így pl. az Öreg és Kisódor hegység hajlékának építések 1926-ban. VEML IX. 220.
34. Ibidem: ekkor Domonkos Sándor hegybíró kölcsönzött pénzt a hegy-ségnek 12%-os kamatra az „odori hajlék” építéséhez.
35. A hegyközség meghatározása a szakirodalomban: Kortészi lexikon (1963) 405–406, A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (1970) a község utótagra vonatkozóan 2. kötet 639., Belényesy Márta (1958) 280., Szabó István (1965) 370., Vajkai Aurél (1958) 59.; Orosz István (1960) 11–12. Vincze István (1961) 96–97.; Erdei Ferenc (1957) 169–170. Újabban Égető Melinda foglalta össze a hegyközség, mint intézmény jelentésétartalmát, megjegyezve: „az intézménynek mindmáig nincs pontos fogalmi definíciója” Égető Melinda (1985) 7–8; Tapolcafőn e terminológiát nem használták, bár az a hegyközségekre vonatkozó törvénycikk megjelenése óta elterjedhetett volna. Vele azonos értelmű a helység, hegy-ség megnevezés, de Tapolcafőn ez az önkormányzatra épülő szőlőbirtokos-közösség sohasem alkotott önálló települést – mint pl. Cserszegtomaj (Vajkai) és a szőlőbéli tanyaalakulás folyamata (Erdei) sem jellemezte.
36. A Dobogó nevű tapolcaíi hegység 1761-ből származó artikulusait maga a földesúr, Medgyesi Somogyi Miklós adta ki: „Az Dobogó Névű Szőlő Hegynek a Tekinttes Földes Uraságnak ki adatottot Articulusai e Szerént következnék:” Pápai Helytörténeti Múzeum adattára. ltsz.: 71. 29. 1. (Szövegét lásd a mellékletben)
Veszprém vármegye 1803-ban kidolgozott egységessé szőlőhegyi artikulusokat s azokat a következő évben kívánta hatályba léptetni. „Medgyesi Somogyi Miklós földesúr azonban már 1803-ban hatályba akarta helyezni a birtokához kapcsolódó szőlőhegyeken. Az adásztevelni, tapolcaíi, kovácsi, jákói és kisgannai szőlőbirtokosok viszont határozatlan ellenszögültek. A földesúr és a helységek között 1828-ig húzódtott a per, amikor is a megye végül kötelezte a helységet az 1804-ben megyeileg is hitelesített szabályzat helyi sajátosságokhoz alkalmazott változatának elfogadására.” Égető (1985) 38. és 122–131.
Tapolcafőn a szőlődezsma örök megváltása – ami rövid idő, 2–3 év alatt végbement, míg az ország egyes területein a váltságdíjat állami közvetítéssel 22 év alatt törlesztették le (Feyér 1970. 55.) – után, az 1870-es évek elejétől alakítottak önálló hegyközségeket új artikulusok életbe léptetésével. Pl. az „öreg Dobogói szabad közbirtokosság régi hegy-articulussai helyébe újakat alkot” . . . (lásd melléklet). Az új artikulus bizonyára az egész járásban érvényben lehetett, mert Pápan 1870-ben nyomtatott példány, csak a hely- és névmegjelölés kézírásos valamint a helyi szokást rögzítő utolsó, 20. pont: „A ki vársánap dél utáni Isten tisztelt előtt szőlőjebe gyümölcsöt szed, az artikulus értelme szerént büntetődik, a divo verés épen nem szabad.” Pápai Helytörténeti Múzeum Adattára ltsz. 71. 29. 9.
37. Lásd 25. jegyzet
38. Pl. Patak Lajos hegybíró 8 évi, Papp Lajos hegyjegyző 12 évi „szolgálat” után mondott le az Ódor hegységben 1838. május 24-én. „Nagy és Kis

- Ódor Szőlőhegy Biróinak Számadó Könyve" VEML IX. 220.
39. E kötelezettségeket mindenkor előírták a hegyközségi artikulusok. Pl. Dobogó hegyközség artikulusai 1761 IX. és X. valamint az öreg Dobogói hegyközség artikulusai 1870 17.
40. „hegységgláda csináltatása 10 kr.” „Nagy és Kis Ódor Szőlőhegy Biróinak Számadó Könyve" VEML IX. 220.
41. „Pásztor fogadásakor 4 liter bor” – szerepel pl. kiadásként a Kis Ódor hegység jegyzőkönyvében 1937-ben. VEML IX. 220.
42. A Dobogó nevű szőlőhegy, „hegység” 1761. évi artikulusához csatolt esküszöveg (Formula Juramenti): „Én esküszöm az élő mindenható Istenre, a ki Atya Fiu Sz. Lélek, telley Sz. Háromság, egy bizony örök Isten, engemet úgy segéllyen az én igaz hitemben, hogy az minémű hivatalra az bősületes Helsingtül el választatván elő állítottam, úgy mint Nagy Mesternek, Tanátsnak (Notáriusnak, Eskütnék,) ebbeli tisztben és hivatalomban sorényen és hiven eljárni köteles lészek, hogy ha ollyas dolgot hallok, vagy látok, a melly is az Helsingnek törvényével ellenkezik, Ugyan azt az Helsingnek, (Hegy Mesterének) bé mondani el nem mulatom. (Sőt minden előttem meg jelenő igyes Személynek, akár Özvegy, Árva vagy akár melly sorsban lévőkk, igaz törvént szolgáltatok; Nem nézven Senkinek Személyt, félelmet, iridséget, haragot, adománt, vagy akárminémű Atyafiuságot, hanem tsak egyedül az tiszta Igazság szerént. Isten téged úgy segéllyen.” Pápai Helytörténeti Múzeum Adattára ltsz. n.
43. „Az Ódor szőlőhegy birtokosainak előírásai a nyári pásztor számára” 1930-ban. VEML IX. 220.
44. Pl. „lövést vettem” (1876); „puska adó fizetett” (1889) „Nagy és Kis Ódor Szőlőhegy Biróinak Számadó Könyve”-ben szereplő bejegyzések VEML IX. 220.
45. A hegyközségi szokások kötelező erővel szabták meg az cfajta – észszerű és jól ellenőrizhető – rendet. Ritkán írásba is foglalták a kötelezettséget, a pásztorpénzszedő könyvek első lapjára jegyezték fel.
46. „Az Odori és Kümögi Hegységek főzető polétája 1934-dik év nyarára, megindított május 19-én” – utolsó bejegyzése október 20-án kelt. „Öreg és Kis Ódor hegység pásztorpénzszedő naplója” (1905-től 1943-ig) VEML IX. 220.
47. 1930-ban pl. az „Öreg- és Kisodor szőlőhegyek holdanként 4 kg rozszert vagy annak árérték egyik járástól a másik gyeplőjárásig felelősség mellett örökös” fogadtak téli–nyári pásztorok. (Ibidem)
48. 1923-ban az „Öreg és Kis Ódor valamint Kümögi hegyek együtt fogadnak hegyőrt a büntetésnek fele részé a pásztorot illeti. Szolgáltatának kezdése május hó 22.–okt. 18-ig.” (Ibidem)
49. 1815-ben az ódori szőlőbirtokosok elvesztették a földesúr ill. a vármegye által 1804-ben kiadott artikulusokat, ezért még abban az évben újat kaptak az „azokkal való szabad élés és szoros megtartás végett” szőlőföldjeik urától, maguk nem alkothatták meg azt. (Ibidem)
50. 1870-ben az öreg Dobogó nevű szőlőhegy birtokosai „mint most már minden földesúri kötelékből kibontakozott szabad közbirtokosság régi hegyartikulusai helyébe újakat alkot, melyek részint a hegységi előjáróság mint hatóság belserveszetére és hatáskörére, részint a rend fenntartására, s kihágások megakadályozása vagy felfezésére vonatkozva következő pontokba foglaltatnak . . .” (lásd 36. jegyzet és melléklet)
51. Adatközlőim szerint általában a gyeplőjárás gyűléseken olvasták fel az artikulusokat, de emlékeznek olyan esetekre is, amikor elmaradt a felolvasás.
52. Pl. „Jegyzőkönyv Fölvetett Tapolcafőn 1921. augusztus 14-dikén Kis Lajos Pásztor jelentése fojtán Penk János Pápa Kovácsi lakos családját körte lopáson meg fogta és büntetést fűzetek körtéért és büntetésbe 500 koronát mejet fölis vetünk elismerjük:
- Berky József k. jegyző
Hidrik Károly h. jegyző;
- „Tapolcafői Szőlők vadászati szerződése” (1875); „Kis és Öreg Ódor, Kümeg, Kishegy, Kis és Öreg Dobogó, Határ és Nyulas, Botakó és Déghegy birtokosai vadászati árendába adják M. Gróf Wallis Gyulának 3 évre.”; „Alsó mejék gyeplőben egy tölgyfát elatunk Balog Gábornak vétel árból befojt 4300 korona” (1922) VEML IX. 220.
53. Pl. „megyeházépítési adó”; „betegápolás ispita pótdó”; „Nagy és Kis Ódor Szőlőhegy Biróinak Számadó Könyve” (1883) (Ibidem)
54. Magasnak tűnik ez a kamat, de annak összegét közgyűlésen határozták meg olyan szándékkal, hogy a kamatból befolyt summát a felmerülő közös költségek fedezésére fordítják. Időnként a hegyközség tőkepénzét betétkönyvben is kamatoztatták. Pl. „Kümögi Hegység betétkönyve” 1941. június 29–1942. november 29. VEML IX. 219.
55. V. ö.: Madarassy László: Magyar szüreti szokások Bp. 1929
Hálával emlékezem az 1974–75. évi tapolcafői gyűjtésem óta elhunyt kedves adatközlőimre: Kiss Dánielné szül. Szemerei Karolinára (1897–1979), Berki Dánielre (1882–1979), Szili Gáborra (1883–1978), Cseke Gáborra (1884–1977), Székér József (1891–1977), Varga Dezsőre (1894–1976) és Kovács Endrére (1896–1976), egyúttal köszönettel tartozom Vida Zoltánnak (1910–) önzetlen segítségéért.

IRODALOM

- Belényesy Márta:** Szőlő- és gyümölcsstermesztésünk a XVI. században 1955 Néprajzi Értesítő XXXVII. 11–30. Adatok a régi hegyközségek történetéhez 1958 Néprajzi Közlemények III. 1–2. sz. 280–296.
- Csizmádia Andor:** A falusi közösségek szervezete és működése Magyarországon 1848 és 1944 között In: Tanulmányok a falusi közösségekről 35–53. Pécs, 1977
- Dornay Béla:** Bakony. Budapest. 1927
- Erdei Ferenc–Pataky Ernő:** Termelőszervezetek a magyar mezőgazdaság kapitalista fejlődésében I. 1957 Agrártörténeti Szemle 165–182.
- Égető Melinda:** Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17–19. századból. Budapest, 1985.
- Feyér Piroksa:** Szőlő- és borgazdaságunk történetének alapjai. Budapest. 1970.
- Fényes Elek:** Magyarország geographiai szótára III. Pest, 1851.
- Für Lajos:** Jobbágyföld – parasztföld. A földesúri szőlődézsma megváltása. In: Parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában (1848–1914) 101–108. Budapest, 1965.
- Gergely Ferenc:** Geomorfológiai megfigyelések az Északi-Bakony területén. Budapest. 1938.
- Ila Bálint–Kovacsics József:** Veszprém megye helytörténeti lexikona. Budapest. 1964.
- Kertészeti lexikon.** Budapest. 1963.
- Magyarország régészeti topográfiája 4.** A pápai és zirci járás. Budapest, 1972.
- Nagy István:** Mezőgazdaság Magyarországon az abszolutizmus korában (1849–1867) Budapest, 1944.
- Orosz István:** A hegyaljai mezővárosok társadalma a XVII. században (különös tekintettel a szőlőbirtok hatásaira) In: Agrártörténeti tanulmányok 3–70. Budapest. 1960.
- Prohászka Ferenc:** Szőlő és bor. Budapest. 1973.
- Rómer Flóris:** A Bakony. Természettörténeti és régészeti vázlat. Győr. 1860.
- Szabó István:** A jobbágy birtoklása az örökös jobbágykorban. Értekezések a történeti tudományok köréből. XXVI. 4. sz. Budapest. 1946.
- Takács Árpád:** A szőlőtermesztés történeti földrajza, borvidékeink. Budapest, 1942
- Tóth Lajos:** Elméleti és gyakorlati útmutató úrbéri ügyekben. Pest, 1865
- Vajkai–Wagenhuber Aurél:** A paraszti szőlőművelés és bortelemelés Veszprém megye déli részén. Néprajzi Értesítő XXX. 15–48; 172–204.
- Vajkai Aurél:** Cserszegtomaj. (Egy hegyközség élete) Néprajzi Értesítő XXXI. 170–204.
- Varga Gyula:** Az érmelléki szőlőkultúra Berettyóújfalu, 1976
- Vincze István:** A szőlőhegy birtoklása és rendje. Néprajzi Közlemények VI. 1. sz. 94–105.
- Magyar borpincék. Néprajzi Értesítő XL. 83–104.

ANNA ÁCS

GEMANINSCHAFTEN DER WEINBAUER UND WINZER
IN TAPOLCAFŐ (1759–1943)

In den Bauernwirtschaften von Tapolcafő, der prädialen Siedlung des Győr-er Bischoftums, spielte der Weinbau und die Weinerzeugung in dem letzten Jahrhundert des Feudalismus, bald auch im Kapitalismus eine bedeutende Rolle, obwohl das Dorf nie zu den berühmten Weinbaugegenden Ungarns bzw. des Komitats Veszprém gehörte. Die schwunghafte Entwicklung war wahrscheinlich der gesellschaftlichen Umschichtung der Ortschaft im 18. Jahrhundert zu verdanken. Das im Mittelalter öfters entvölkerte Tapolcafő wurde in der zweiten Hälfte des Jahrhunderts durch Ansiedlung zahlreicher nicht adeliger Einwohner edgültig bewohnt. Ihren Lebensunterhalt konnte ausser des Gewerbetreibens der nicht sehr fruchtbare Boden des Dorfes nur zum Teil sichern, deshalb hat man mit dem Anbau – vor allem aber mit dem Weinanbau – der bisher für diesen Zweck für ungeeignet gehaltenen Gebiete begonnen. Es wurden Weinstöcke in dem Rodenacker und in den aufgebrochenen Wiesen und Weiden angepflanzt. Die Leibeigenen haben gegen einen gewissen Zensus, den sie an ihre Grundherren gezahlt haben, die Weingärten in Besitz nehmen können; ausser der Pachtgebühr mussten sie noch Arbeit- und Produktenrente zahlen. Ausser dieser Weingärten, die auch Zehnten genannt wurden, gab es in dem Tapolca-er Hotter auch Urbarialweingärten, doch die meisten gehörten zu den Zehnten. In Tapolcafő

waren die Besitzer der Zehnten vor allem Leibeigene, die mit den Grundherren einen Erbzinsvertrag abgeschlossen haben, aber auch Adelige und Bürger aus der Stadt konnten Eigentümer von Zehnten-Weingärten werden. Unter beschränkter Kontrolle des Grundherren konnte man die Weingärten frei verkaufen und kaufen, infolgedessen auch in Tapolcafő das sog. Extreneigentum zustande kam. Die Extrener – nach dem lokalen Wortgebrauch: die äusseren Eigentümer – waren Einwohner der umliegenden Siedlungen, da der Hotter ihrer Dörfer nicht geeignet zur Herstellung von Weinsorten guter Qualität war.

Bei der Aufhebung der Leibeigenschaft im Jahre 1848 haben nur die Eigentümer der Urbarialweingärten mit staatlichem Schadenersatz ihren Besitz behalten können.

Das kaiserliche Patent vom 2. März. 1853 ermöglichte es, auch die Zehnten-Weingärten selbstabzulösen. In Tapolcafő wurden nach 3 Jahren schon 97 Weingartenparzellen als Erbeeigentum registriert. Die Ablösung der übrigen Zehnten hat das Gesetz XXIX aus dem Jahre 1868 gegen Bezahlung eines gewissen Lösegeldes verbindlich gemacht. Die Zehnten-Weingärten in Tapolcafő wurden am 2. Februar 1872 frei von den Lasten und zum bürgerlichen Eigentum erklärt. Die Erblösungsgebühr hat man für den ganzen Weinberg in einer

Summe angegeben, woraus man auf das Zusammenhalten, auf die Gemeinschaftlichkeit der Weingartenbesitzer und das Funktionieren der Berggemeinden schliessen kann. Diese Berggemeinden – dem lokalen Wortgebrauch nach: „helség“ (Ort), bald „hegység“ (Berg) – fassten alle Weinbauer je eines Berges zusammen, ohne Rücksicht auf Herkunft und Gesellschaftsschichte, um gemeinsame, zum Weinbau unbedingt notwendige Massnahmen zu treffen und diese vollziehen zu lassen. Diese Gemeinschaften haben anfangs ihre Tätigkeit unter Aufsicht der Grundherrschaft ausgeübt, aber nach der Erblösung funktionierten sie als autonome Korporationen – die lokalen Sitten in Betracht genommen –. Ihre Tätigkeit wurde durch eigenartige Gesetze geregelt, die sich auf alle Gebiete des Lebens auf dem Berg und des Besitzstandes erstreckten.

Da das gewohnte System des Weinbaus und der Weinerzeugung in Tapolcafő weder durch die Phyloxera noch durch andere Naturkatastrophe gestört wurde, haben auch die inzwischen getroffenen neuen Gesetze das Funktionieren der Berggemeinden nicht gehindert, das Leben auf den Weinbergen des Dorfes blieb bis zur sozialistischen Umgestaltung unserer Landwirtschaft unverändert, obwohl während des zweiten Weltkrieg die Zeichen der Zerstörung schon bemerkbar machten.

V. FODOR ZSUZSA

A VESZPRÉMI IPARTESTÜLET
TÖRTÉNETE (1892–1900) II. RÉSZ

Az ipari fejlődés sajátosságai

A 19. század utolsó harmadában gyors ütemben kapitalizálódott a magyar gazdaság. A modern közlekedési és szállítási hálózat kiépülése, a belső piac egységének, a helyi piacok rendszerének a kialakulása, az erős urbanizálódás, a viszonylag fejlett tőkés hitelszervezet, a mezőgazdasági termelés fellendülése mind jellemző mozzanata volt ennek az időszaknak. Az ipar igazi kibontakozása, rohamos terjeszkedése az 1890-tól az első világháborúig terjedő közel negyedszázad sajátja volt.¹ A kapitalista viszonyokhoz alkalmazkodó magyarországi fejlődés ipari szempontból leginkább a 90-es években mutatta meg ellentmondásos, egyben jellegzetes arculatát. A nagyipar fejlődése erőteljesebben szoríthatta volna ki a kisipart, nagyrészt e szférából kielé-

gítve a maga munkaerő keresletét. Ezzel szemben a kisipari vállalatok száma valamivel több, mint 20%-kal növekedett, legnagyobb számbeli gyarapodás pedig az önálló, segéd nélkül dolgozó kisiparosok körében volt tapasztalható a múlt század utolsó évtizedében.² E sajátosság oka főként abban rejlett, hogy egy sor hagyományos kézműipari tevékenység a termelőerők akkori fejlettsége mellett még nem volt nagyiparilag megszervezhető, ezért ezek művelőinek száma nőtt, mivel a városiasodás³ és a falusi lakosság önálló életformájának felbomlása következtében fokozódott az irántuk „mennyilvánuló kereslet”.⁴ Szabóra,^{4a} varrónőre, cipészre szükség volt még akkor is, ha a textil- és bőrárakat importálták, s az osztrák nagyipar állította elő ezeket. Az élelmiszeripar és a vendéglátóipar terén szín-

tén a városiasodás termelte legjobban ki az igényeket. Az urbanizálódás és a falu építkezési stílusának átalakulása új középületek és lakóházak tömegét hívta életre, ahol mind több építőiparosra volt szükség, s olyan új kisipari szakmák úzóire, akik részben a lakosság új szükségleteinek kielégítésére dolgoztak, részben a nagyipar kiegészítő mellékágaiban tevékenykedtek (pl. különböző szerelő-, javító és szolgáltató iparok).

A kézművesiparosság helyzete

A 90-es években az általános gazdasági viszonyokban végbement jelentős javulás, általában az ipar erőteljes fejlődése ellenére a kézművesiparosság helyzetében szemmel látható javulás mégsem mutatkozott. A